

Capitolul I

INTRODUCERE

Partea introductivă a Manualului expune studenților câteva coordonate esențiale, care să-i lămurească asupra contextului și semnificației materiei pe care o vor studia:

- ce se poate ști despre originea regulilor juridice, la modul cel mai general?
- ce este și de ce se studiază Dreptul Privat Roman?
- care sunt mentalitățile și valorile fundamentale romane?
- care sunt reperele esențiale ale istoriei juridice romane?
- cum vom aborda materia Dreptului Privat Roman?

Notă metodologică: studentul va întâlni pe parcursul expunerii și termeni de specialitate necunoscuți, care urmează să fie explicați în detaliu pe parcursul Manualului. Toți acei termeni sunt marcați cu **asterisc**, iar sensul lor este succint explicat în **Glosarul** de la sfârșitul Manualului.

Paragrafele care apar scrise cu caractere având dimensiuni mai mici sunt facultative, fiind explicații complementare.

1. Originea regulilor juridice

Manualul de Drept Roman este destinat cu prioritate începătorului, care nu are noțiuni de drept. Studentul se poate întreba, înainte de toate, de unde vine și la ce se referă însăși preocuparea pentru lege și reglementare? Ce este Dreptul? Cum apar, se modifică și dispar regulile de drept? Vom expune în continuare câteva dintre răspunsurile formulate de-a lungul istoriei.

Răspunsul antichității romane a avut un unghi pragmatic de abordare: jurist (om de drept) este cel care se caută soluții echitabile pentru litigiile concrete care îi sunt supuse atenției. Echitatea a fost determinată inițial pe criterii dictate de vechea religie romană, pentru ca apoi să fie determinată de experiența practicienilor dreptului. Voi explica puțin mai jos de unde vin pragmatismul și reperul echității în rezolvarea problemelor juridice. Este suficient să menționez deocamdată că, la Roma, reflecția filosofică asupra a ceea ce este Dreptul se dizolva mai degrabă în oratorie, fiind mai mult un mod de impresionare a alegătorilor, folosit de către candidații la înalte demnități publice.

Răspunsul dat la începutul Evului mediu a fost unul de ordin teologic: dreptul ar fi, în această optică, un produs al voinței divine.

Laicizarea, începută din Renaștere, a culminat cu ideile raționaliste: voința omului este liberă, omul este un Creator, deci dreptul este un produs al voinței atotputernice a omului. În consecință, normele ce le creează sunt imuabile și optime să-i satisfacă aspirațiile. Aceste idei aparțin precursorilor revoluției franceze, înscrise într-o atmosferă atee: Dreptul este „rațiunea omenească întrucât guvernează popoarele”¹. Ulterior, s-a observat că rațiunea se poate înșela. Prin urmare, Dreptul nu poate fi un produs arbitrar al voinței, ci este o rezultată a necesităților impuse de mediul social. **Echilibrul de forțe atins în societate la un moment dat și într-un anumit context se reflectă în juridic.**

¹ Montesquieu, III, C.1.

Nu voi urmări mai departe răspunsurile date la întrebarea privind originea regulilor juridice². Important este **cum și când s-a atins primul moment de echilibru**, despre care scriam mai sus? Cum se produc transformări în drept, pentru ca să se atingă un nou echilibru? Ce tendințe are fenomenul juridic?

Studiul Dreptului Roman este cel care oferă cele mai bune răspunsuri la astfel de întrebări, din următoarele motive:

– pentru că îți permite să urmărești în toate fazele ei de evoluție societatea care l-a produs și pe care a guvernat-o;

– **pentru că dreptul privat actual operează cu noțiuni fundamentale care au fost inventate de juriștii romani. Creațiile lor, mai ales cele din perioada clasică (sec. I a.Chr. – III p.Chr.), au fost receptate în practica și în știința dreptului privat european. Iată de ce dreptul privat român actual operează cu noțiuni și raționamente care își au originea în Dreptul Roman;**

– pentru că studierea Dreptului Roman formează celui ce începe studiul Dreptului o perspectivă istorică asupra instituțiilor* pe care le va învăța în anii următori. Înțelegerea regulilor juridice actuale nu poate fi desprinsă de cunoașterea originii și evoluției acestora; iar această cunoaștere trebuie integrată în contextul social-politic în care a avut loc. În acest sens, jurisconsultul roman Celsus (sec. II p.Chr.) scria:

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

„Cunoașterea legilor nu înseamnă posedarea cuvintelor, ci cunoașterea efectelor și virtualităților acestora”³.

Celsus sugerează că **pregătirea viitorului jurist nu se reduce la reținerea formulelor legislative oferite de dreptul în vigoare**. Studentul are nevoie să dobândească o înțelegere bazată pe cunoașterea rădăcinilor instituțiilor de drept*, pentru ca să poată sesiza direcțiile prezente și viitoare ale acestora. Numai astfel va dobândi viitorul jurist abilitatea de a înțelege mișcarea fenomenului juridic și de a se adapta într-o lume caracterizată de instabilitate economică, variații ideologice și inflație legislativă. În plus, materia de față se înscrie în pachetul de discipline de studiu specifice anului întâi, ce au toate un scop pronunțat propedeutic: te familiarizează cu limbajul de specialitate, te învață să conduci raționamentul juridic, te pune în situația să examinezi critic soluții de speță ingenioase.

Acest studiu este util și juristului licențiat în drept, căruia îi oferă lămuriri asupra originii și evoluției instituțiilor.

Am stabilit până acum niște repere generale. Să detaliem puțin cele expuse, pe măsură ce clarificăm noțiunile cele mai generale cu care se lucrează.

2. Ce este și de ce studiem Dreptul Privat Roman?

Titlul de mai sus conține două noțiuni care trebuie clarificate: Dreptul Roman (A) și Dreptul privat (B).

1) Noțiunea de Drept Roman acoperă în ordine istorică trei sensuri.

² Este treaba Teoriei generale a dreptului să o facă în mod complet, de-a lungul întregii istorii umane.

³ Dig. I.3.17.

Primul desemnează regulile juridice ce au guvernat societatea antică romană, de la Legea celor XII Table până la codificarea iustiniană. Este vorba de douăsprezece secole de evoluție a regulilor de drept, rezultate din procedura de judecată și (mai târziu) din reflexia științifică, sub influența diverselor obiective politice. Regulile respective s-au constituit într-un ansamblu unitar, prin rădăcina comună și prin metoda folosită pentru a-l ține în pas cu necesitățile practicii.

Setul de reguli a fost făurit inițial pentru a face posibilă conviețuirea într-o mică așezare fortificată, axată exclusiv pe agricultură și rezistență armată: astfel s-a format Vechiul Drept Roman. Succesele militare ulterioare au transformat Roma într-un vast și complicat imperiu. Noua situație a reclamat adaptarea prin inovație a reglementărilor juridice la noile date politice, economice și sociale: aceasta s-a realizat în Dreptul Roman clasic. Din sec. III p.Chr., Imperiul intră pe panta fără întoarcere a declinului, care se va vedea și la nivelul regulilor de drept: Dreptul Roman postclasic se preocupă mai degrabă să folosească și să sistematizeze rezultatele obținute în perioada clasică. Capitolul următor, de Introducere istorică, va clarifica prin detalieri periodizarea mai sus descrisă.

Cel de-al doilea sens pornește de la compilația lui Iustinian, pe baza căreia a început receptarea Dreptului Roman în Occidentul european. Studiile întreprinse în mediul ecleziastic și universitar italian și francez în sec. XII-XVI asupra textelor din *Corpus iuris civilis* au pus bazele unei tradiții juridice profunde în statele Europei continentale; aceasta a fost transplantată și în o serie de state de pe alte continente, care le-au împrumutat ulterior modelul de dezvoltare. Suveranii europeni au încercat să împrumute auroa de legiuitor a cezarilor Romei, imitându-i în elaborarea unor codificări de mică sau de mare anvergură. Ca urmare, Dreptul Roman semnifică în al doilea său înțeles acel *ius commune* european continental, pe care s-a construit actuala tradiție civilistă, cunoscută și sub denumirile alternative de continental europeană sau romano-germanică. În acest sens, Dreptul Roman a fost folosit (de la caz la caz) fie pentru a înlocui cutumele medievale locale insuficient de perfecționate (cazul orașelor comerciale italiene), fie ca sursă de inspirație pentru noi orientări în drept, fie pur și simplu ca reglementare repusă în vigoare în calitate de drept pozitiv (cazul statelor germanice).

Acest *ius commune* vest european a fost punctul de pornire al codificărilor din sec. XIX. Codurile epocii moderne au împrumutat planul și conținutul Instituțiilor lui Gaius și ale lui Iustinian, iar lumea întreagă avidă de civilizare le-a preluat pe cinci continente. Intrarea lor în vigoare a stopat în drept influența directă a Dreptului Roman. În fapt, codurile civile francez (1804), elvețian (1807), austriac (1811) și german (1900) au fost fructul tradiției de raționare juridică construite începând din sec. XII și au generat **cel de-al treilea sens al Dreptului Roman**. Acesta trăiește mai departe în codificările postmoderne ale Occidentului european și peste tot în lume unde ele au fost împrumutate.

La peste două secole de la intrarea în vigoare a primului cod civil modern (Code Napoléon, 1804), Europa își caută (din nou) o nouă unitate juridică. Acum însă, Dreptul Roman nu mai este cunoscut direct decât de specialiștii săi. Noțiunile inventate și perfecționate de jurisconșulții romani au intrat deja în obișnuința unei științe a dreptului privat european, care își revendică maturitatea: rădăcinile de referință îi sunt acum codurile de secol XIX și jurisprudența dezvoltată în jurul lor. În comisiile de codificare naționale și

europene nu se mai discută direct despre Dreptul Roman, iar romanistii nu se mai interesează neapărat de dreptul pozitiv: codurile moderne au eliminat aplicarea legislativă și jurisprudențială directă a Corpusului lui Iustinian, astfel că practicianul nu mai trebuie neapărat să cunoască Dreptul Roman iar romanistul este fericit că se poate dedica exclusiv cercetării. În plus, dominația anglo-germanică în Europa a imprimat în ultimele decenii tendințe liberale în comisiile de legiferare, care proclamă nașterea unui *New European Private Law*.

De ce totuși un manual de drept roman într-un învățământ juridic care se vrea tot mai minimalist și mai ignorant al tradițiilor culturale?

Pentru că (1) unificarea Europei nu a fost proiectată săptămâna trecută, ci este rezultatul a aproape trei milenii de *experiență spirituală comună*: o experiență întemeiată pe moștenirea greco-romană.

Pentru că (2) „noul” drept privat european folosește noțiunile de bună credință, contract, proprietate, succesiune, îmbogățire fără justă cauză, testament, condiție, uzucapiune, gaj, creditor, prescripție, răspundere civilă, gestiune de afaceri, plată, cesiune de creanță, debitor, culpă, ipotecă etc. Toate sunt noțiuni pe care Quintus Mucius Scaevola le sistematiza teoretic și avocatul Cicero le folosea practic încă din sec. I a.Chr., iar jurisconșulții clasici precum Papinian, Ulpian și Gaius le perfecționau în sec. II p.Chr. Alfabetul juridic inventat de către romani ne servește și astăzi, după cum bine se exprima romanistul german Rudolf von Jhering.

Pentru că (3) un paradox surprinde privitorul tabloului contemporan: lumea anglo-americană, dezvoltată istoric în afara tradiției juridice romane, a urmat și urmează involuntar exact evoluția societății romane și a dreptului ei într-o manieră chiar mai fidelă decât Europa continentală. De exemplu, în Anglia, sistemul *Equity* a dublat și modernizat pe cel de *common law*, exact cum dreptul pretorian a acționat față de vechiul *ius civile*; sistemul electorilor practicat la alegerea președintelui SUA corespunde mecanismului imaginat începând cu sec. VI a.Chr. de regele Servius Tullius pentru votul în adunările centuriate; preeminența precedentului judiciar ca izvor de drept în *common law* ne amintește că jurisconșulții clasici erau în primul rând practicieni ai dreptului și că edictul pretorian conținea indicații obligatorii date de pretor judecătorului; metoda cazuistică de studiere a dreptului în facultățile nord-americane (*case law*) nu aduce nicio noutate față de modul în care se studiau în sec. VI spețele din Digestele lui Iustinian, în facultățile de drept de la Alexandria și de la Constantinopole.

Pentru că (4) eternul uman, remarcabil surprins de scriitorii greci și latini în literatură, este valabil și în domeniul juridic. De exemplu, crizele economice au existat și în dreptul roman postclasic, a cărui experiență în soluționarea problemelor nu ne poate fi decât utilă. Societatea romană s-a confruntat la sfârșit de Republică cu schimbarea de semnificație a familiei tradiționale, dreptul trebuind să ofere soluții pentru conviețuirile stabile între necăsătoriti, tendințele de emancipare a persoanelor de sex feminin și copiilor etc. Problemele omului sunt în mare aceleași, iar studiul Dreptului Roman ne pune la dispoziție o experiență multiseculară a unei societăți în formare, expansiune și apoi declin.

Pentru că (5) o facultate de drept nu se poate rezuma la expunerea regulilor legislative și a soluțiilor jurisprudențiale ale momentului. Inflația legislativă și inconsecvența instanțelor le face rapid perisabile. Dreptul Roman dezvoltă viitorului jurist *simțul evolutiv*: conștiința faptului că lucrurile se schimbă și el este chemat să răspundă cu soluții. În esență, juristul secolului XXI nu poate fi un simplu tehnician; el trebuie să știe de unde au venit

noțiunile cu care lucrează, pentru a le înțelege apoi configurația actuală și a estima direcția în care se îndreaptă.

S-a văzut până aici care este importanța studiului Dreptului Roman. Dar care este **situația actuală a studiilor de Drept Roman?**

Există în lume la ora actuală a aparentă delăsare în domeniul studiilor clasice. Am putea lesne expedia problema, punând totul pe seama mercantilizării societății contemporane. Credem însă că lucrurile trebuie privite mai nuanțat.

Prăbușirea Romei în anul 476 a însemnat dispariția autorității politice a statului roman și, implicit, a calității oficiale a dreptului roman. Simulacrul de continuitate promovat de cuceritori nu putea prelua și continua evoluția unor instituții juridice; în cel mai bun caz, se poate socoti că le-a conservat pentru cercetările științifice din secolele următoare. Receptarea dreptului roman începând din sec. XII-XIII l-a repus în scenă, dar bartoliștii și succesorii lor (cel puțin) până la jurisconsultul francez Jacques Cujas nu uzau în cercetările lor de ceea ce noi numim simț istoric. A rezultat astfel maniera defectuoasă de cercetare și predare folosită până a doua jumătate a secolului XIX, în care s-a pus de multe ori și excesiv accentul mai degrabă pe memorare decât pe explicarea corectă a soluțiilor. De astfel de aspecte s-a legat curentul de opinie ostil, generat de revoluția franceză de la 1789, față de modul renașcentist nedocumentat și fantezist de a practica istoria.

Se poate observa cum, de fapt, toate revoluțiile au încercat să rupă cu tradiția și să înființeze o nouă ordine juridică. De pe poziția de luciditate ce am încercat să ne-o asumăm, vom observa că aceste atacuri au avut din nou (și) importante cauze interne. Dreptul nu a evoluat în ritmul extraordinarelor progrese făcute de celelalte științe sociale în secolele XVII-XIX. A apărut astfel justificată critica inițiată în secolul XIX de comunitatea savanță la adresa izolării (lipsei de receptivitate) a științei juridice în general. În această atmosferă s-a situat excesiva încărcare a studentului cu noțiuni inutile, după o concepție de predare încremenită. Reforma studiului Dreptului Roman s-a petrecut abia la finele secolului XIX și începutul secolului XX, când savanți precum Otto Lenel (Germania), Charles Appleton, Eduard Cuq (Franța), Vittorio Scialoja și Pietro Bonfante (Italia) l-au repus pe baze pur istorice.

Învățarea Dreptului Roman a fost indispensabilă în secolele XIX-XX ca sprijin explicativ al legislațiilor moderne. Utilitatea i se păstrează și în prezent; dar nu ni se mai pare suficient să urmărim apariția și evoluția unei instituții mergând până la Iustinian. Trebuie mers mai departe, fiind azi capabili să expunem maniera în care reglementarea romană a fost receptată în codificările civile. Numai așa va ajunge studentul să perceapă într-o manieră evolutivă instituțiile (precum și modul în care acestea au fost preluate de la o generație la alta), materia de față aducându-l până în pragul dreptului pozitiv.

Dreptul Roman își păstrează, din aceste motive, locul de primordial între disciplinele obligatorii predate la începutul studiilor juridice. Aceasta cu atât mai mult cu cât tentativa contemporană de realizare a unui sistem juridic unic european își găsește în acesta, așa cum arăta profesorul Reinhard Zimmerman, cel mai bun model al unui drept universalist.

Venind în întâmpinarea observațiilor de mai sus, voi căuta în permanență să fac conexiunea între trecutul și prezentul regulilor de drept, în cadrul unitar al studiilor de Drept Roman. Explicațiile nu vor ignora aspectele de ordin filosofic, aflate la temelia instituțiilor și nici contextul social-economic sau politic, în care s-au adoptat diversele reguli juridice.

2) **Dreptul privat** este o noțiune care apare astăzi în cadrul diviziunii fundamentale, de origine romană, a Dreptului în privat și public. În teoria juridică actuală, dreptul privat ar fi un ansamblu de reguli care reglementează raporturile dintre particulari (persoanele private). Prin opoziție, dreptul public ar reglementa raporturile dintre persoanele private și autoritățile publice. Fenomenul juridic a devenit însă tot mai complicat după al doilea război mondial, astfel că există ramuri de drept (e.g., dreptul transporturilor sau dreptul sportului) care nu mai pot fi precis încadrate. De aici și până la contestarea clasificării de mai sus, venite din Dreptul Roman, nu a mai fost decât un pas.

Realitatea este că jurisconsulții romani, în pragmatismul lor, nu considerau fundamentală diviziunea dreptului în privat și public. De fapt, teoria juridică europeană a ridicat-o la acest rang la sfârșitul sec. XIX și a ajuns acum să-i critice pe romani pentru acesta. Rămâne atunci o întrebare: ce se înțelegea prin drept privat în Dreptul Roman?

Să dăm cuvântul lui Ulpian, jurisconsult care scria în sec. II p.Chr.:

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem.

Știința [dreptului] are două părți: [dreptul public] și dreptul privat. Dreptul public privește organizarea statului roman, iar [dreptul] privat [se referă] la interesul fiecărei [persoane în parte]⁴.

Cercetând mai departe această problemă, jurisconsultul oferă câteva exemple de norme de drept public: cele care se referă la cultul public, la reglementarea activității preoților și la organizarea magistraturilor (demnităților publice). Această enumerare nu este limitativă, ci numai enunțiativă: există și alte instituții, în afara celor enumerate mai sus, care pot face parte din dreptul public. Trebuie remarcat faptul că sfera dreptului public era mai restrânsă decât a dreptului privat. Explicația rezidă în aceea că autoritățile instituite în statul-cetate aveau o putere destul de restrânsă de a se amesteca în sfera privată. Așa se explică de ce o serie de delictе (precum furtul) erau considerate ca ținând de dreptul privat, urmând să fie judecate potrivit normelor acestuia. Or, în zilele noastre, furtul este o infracțiune reglementată în dreptul penal, ramură a dreptului public.

Jurisconsultul Papinian (sec. II-III p.Chr.) nota:

Ius publicum privatorum pactis mutari non potest.

(Normele) dreptului public nu pot fi schimbate de înțelegerile dintre persoanelor private⁵.

Cu alte cuvinte, normele dreptului public sunt norme imperative (care prescriu reguli de conduită obligatorii). În domeniul dreptului privat, cetățenii pot să intre în raporturi juridice potrivit intereselor lor. Aici predomină normele juridice supletive. Aceasta înseamnă că fiecare se va angaja în raporturi juridice în funcție de propriile interese, iar legea vine să suplinească voința părților numai atunci când aceasta nu a fost expres manifestată. E.g., legea dă cetățenilor posibilitatea să-și întocmească un testament; dacă nu o fac, se va deschide succesiunea legală, adică norma juridică de drept privat prevede cui

⁴ Dig. 1.1.1.2. Cf. Inst. 1.1.4.

⁵ Papinian, Dig. 2.14.38. Cf. id., Dig. 2.14.42.

va reveni averea decedatului. Și dreptul privat cuprinde norme imperative, dar acestea apar numai în mod excepțional. Un exemplu bun sunt normele care ocrotesc interesele persoanelor incapabile, cum ar fi aceea conform căreia un minor nu se poate pune garant pentru obligațiile asumate de alte persoane.

Lectura textelor de mai sus ne arată că, **prin distingerea între dreptul public și cel privat, juriștii romani au intuit de timpuriu o separare necesară între normele de organizare politico-administrativă și cele referitoare la raporturile între particulari.**

În concluzie, în termeni foarte generali, putem reține că **Dreptul Privat Roman privea raporturile dintre indivizi și raporturile acestora cu diversele grupări private de persoane. Acesta stabilește drepturile și obligațiile fiecărui individ, relațiile sale cu ceilalți, modurile de dobândire, de administrare și transmitere a bunurilor.** Toate aceste aspecte vor constitui obiectul nostru de studiu, tratat în prezentul Manual.

2bis) Atrag atenția asupra faptului că termenul de drept privat nu coincide cu cel de **drept civil** (*ius civile*), prin care voi înțelege exclusiv vechiul drept al cetățenilor romani (motiv pentru care s-a numit și *ius quiritium* – dreptul quiritar) și care se opune dreptului ginților (*ius gentium*) și dreptului pretorian (*ius praetorium*). Voi clarifica acești termeni, pornind de la un text fundamental al jurisconsultului Gaius:

Omnes populi qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur; nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. Quae singula qualia sint, sui locis proponemus.

Toate popoarele care se conduc după legi sau cutume (obiceiuri) se folosesc, în parte de dreptul lor propriu, în parte, de un drept care le este comun cu toți ceilalți oameni, căci dreptul pe care fiecare popor și l-a rânduit lui însuși, îi este propriu și se numește drept civil (*ius civile*), deoarece este un drept specific (respectivei) cetăți; dimpotrivă, ceea ce firea lucrurilor (*naturalis ratio*) a rânduit pentru toți oamenii este păstrat, deopotrivă, de toate popoarele și se numește dreptul ginților (*ius gentium*), deoarece toate popoarele (*gentes*) se folosesc de el. Poporul roman deci se folosește, în parte, de dreptul său propriu, în parte, de un drept care este comun tuturor oamenilor⁶.

Dreptul Roman al primelor secole de existență a Cetății se reducea la dreptul civil, pentru că se aplica numai cetățenilor romani (*cives*), străinilor fiindu-le exclus orice raport juridic cu Roma. Ultimii nu cădeau sub ocrotirea legilor romane, fiind considerați în afara legilor. Această stare de lucruri era firească pentru o epocă în care romanii au fost istoric nevoiți să se preocupe prioritar de propria supraviețuire și consolidare, raporturile cu străinii fiind reduse la apărarea de aceștia.

Expansiunea teritorială din perioada republicană a amplificat schimburile cu exteriorul Cetății. După înfrângerea cartaginezilor (sec. I a.Chr.), Roma a devenit stăpâna Mării Mediterane, ceea ce echivala cu controlul principalelor rute comerciale. Controlul militar și politic al bazinului mediteranean a permis afacerilor romane să se dezvolte exponențial,

⁶ Gaius, 1.1.

în toate direcțiile lumii atunci cunoscute. Vechiul *ius civile* nu fusese însă creat pentru un imperiu multipopulațional, cu religii diferite și bazat pe afacerile aduse de cuceririle militare. Devenit rigid și închisat, va fi dublat în practică de apariția și înflorirea **dreptului pretorian**, delimitat într-un pasaj celebru al jurisconsultului clasic Papinian:

Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis [...].

Dreptul pretorian este ceea ce pretorii au introdus în scopul de a complini sau schimba normele dreptului civil [...]⁷.

Pretorul este un magistrat* care pregătește procesele pentru soluționare. El ajunge să aibă, din sec. I a.Chr., competența de a pune la dispoziția justițiabililor acțiuni noi, necunoscute în procedura de judecată a dreptului civil, prin care cetățenii să-și valorifice interesele. Acțiunile pretoriene sunt astfel rezultatul operei creatoare a pretorului, care a inovat pornind de la necesitatea justei soluționări a situațiilor de fapt ivite în practică și neacoperite de procedurile judiciare existente la acel moment. Se va vedea, la fiecare capitol, cum fiecare instituție juridică actuală își datorează configurația activității inovatoare a pretorului.

Pe lângă problemele noi ridicate de dezvoltarea comerțului la scară mondială, mai apărea încă una: normele dreptului civil, aplicabile numai cetățenilor romani, nu puteau guverna raporturile acestora cu peregrinii*. S-a simțit nevoia identificării unor reguli, ce să poată fi în egală măsură folosite atât de romani, cât și de peregrini, pentru cazurile în care ajunseseră să intre în raporturi juridice. Astfel a fost teoretizat de juriștii romani **Dreptul ginților**⁸. Noua categorie a fost întemeiată inițial pe o idee a filosofului grec Aristotel. Acesta scrisese că există un set de reguli și instituții juridice practicate în toate cetățile, chiar dacă nu au avut experiențe comune sau contacte. Ca urmare, la sfârșitul perioadei republicane, sub influența doctrinei stoice, avocatul și oratorul roman Cicero afirmă că dreptul nu este integral creația legiuitorului și niciun produs al cutumei. **Toate acestea au fost încercări de fundamentare teoretică. În fapt, *ius gentium* era partea din dreptul altor cetăți, pe care romanii o recunosc, dar pe care o introduc tehnic în propriul lor drept, prin intermediul noțiunii de bună credință și numai prin edictul pretorului*. Dreptul ginților s-a constituit astfel într-o categorie de o anume ambiguitate utilă practic: un drept comun, ce putea fi folosit în relațiile comerciale dintre cetățeni și peregrini, dar și numai între cetățeni sau numai între peregrini.**

3. Mentalități și valori fundamentale romane

Regulile de drept ce guvernează o societate umană nu sunt întâmplătoare. Geneză și conținutul lor sunt rezultanta unui anumit set de reprezentări, pe care societatea respectivă și le-a făurit, într-un anumit context istoric. Așa fiind, ca să poți înțelege instituțiile **Dreptului Roman**, trebuie să fii la curent cu două chestiuni: mentalitățile (1) și valorile fundamentale (2) care însuflețeau societatea romană.

⁷ Dig. I.1.7 pr.-1.

⁸ v. și Gaius, Dig. I.1.9.

(1) Prima și cea mai importantă trăsătură a **mentalului** roman a fost **spiritul practic**. Vechii greci erau înclinați spre abstractizare teoretică, în timp latinofonii aveau tendința de a evalua totul în termenii pragmatici ai eficienței. Această caracteristică a dus în viața politică la înclinația spre făurirea de noi instituții, înclinație stimulată și de alte două mentalități specifice: **formalismul** și **constructivismul**. Romanul își însoțea fiecare gest cotidian de un rit prestabilit și scrupulos respectat. Formalismul religios era urmat și în viața politico-instituțională: nu se putea lua o decizie de politică externă, fără urmarea ritualului prescris și nu se putea vinde un sclav, decât cu observarea unui formalism substanțial* specific⁹. Constructivismul specific spiritului roman se poate rezuma simplu: orice progres s-a realizat prin construirea de forme noi pe bazele celor existente. Instituțiile vechi erau mereu păstrate alături de cele noi, chiar dacă își pierduseră sensul inițial. Așa se explică, e.g., de ce Legea celor XII Table (sec. V a.Chr.) apare ca izvor de drept în compilația lui Iustinian (sec. VI p.Chr.), în pofida evidentei ei desuetudini.

Spiritul juridic roman s-a dezvoltat pe aceste coordonate, axându-se pe găsirea de soluții ce să satisfacă imperativele practice, fără a ieși din tiparele formale prestabilite. La perenitatea soluțiilor juridice au mai contribuit două aspecte ale mentalului roman: **contractualismul** și **antropocentrismul**. Religia romană păgână este contractualistă: omul și divinitatea sunt entități autonome, comunică prin intermediari muritori iar omul își îndeplinește obligațiile sale sacre doar dacă zeul îi acordă ajutorul. Omul este măsura tuturor lucrurilor și este investit cu o atitudine demnă în fața zeităților. Din acestea a rezultat, e.g., preocuparea pentru respectarea angajamentului juridic numai în măsura echitabilă a respectării contraprestației de către partenerul contractual.

Mentalitățile expuse până aici au avut o perenitate pronunțată. Mai maleabile în timp au fost însă valorile fundamentale.

(2) Roma începuturilor, cu organizarea sa gentilică, și-a conturat două **valori fundamentale**: *fides* și *pietas*. Prima desemnează îndatoririle de loialitate față de prieteni și față de cetate ale cetățeanului, cea de a doua vizează îndeplinirea obligațiilor religioase, familiale și patriotice. *Fides* este una dintre datele cele mai vechi ale conștiinței romane, personificarea divină a **bunei credințe**, a încrederii ce trebuie să guverneze tratatele dintre popoare și înțelegerile dintre particulari. Este zeița relațiilor internaționale și expresia celei mai vechi metode practicate la toate popoarele antice, pentru a conferi caracter obligatoriu unui angajament. *Fides* este substratul necesar oricărei relații și implică reciprocitate și încredere¹⁰.

Trecerea de la societatea patriarhală gentilică la cetatea timocratică din perioada republicană suprapune celor două valori inițiale una nouă: **libertas**. Aceasta implică respingerea oricărei puteri personale ce ar friza regalitatea și posibilitatea cetățeanului de a se exprima fără nicio îngrădire. *Libertas* garantează egalitatea cetățenilor în fața legii și posibilitatea lor de a face apel la adunările poporului, când justiția îi condamnă la pedepse grave. Statutul de cetățean este indisolubil legat de libertate și a generat o sumă de alte valori: spiritul econom, ordinea clară, spiritul concurențial, disciplina.

Un rol important în configurarea regulilor de drept l-a avut și **amicitia**. Până la teoretizările de inspirație stoică ale lui Cicero și Seneca (sec. I a.Chr. – sec. I p.Chr.), prietenia nu exprimă o legătură afectivă. Aceasta vizează un parteneriat social-politic,

⁹ Vezi, în capitolul dedicat Bunurilor, procedeul mancipațiunii (*mancipatio**).

¹⁰ Vezi, în capitolul dedicat Persoanelor, regimul juridice al tutelei.

materializat într-o alianță, în vederea satisfacerii unui interes comun sau colaborarea cu ocazia alegerilor, proceselor ori a altor împrejurări¹¹.

Impunerea unui regim politic autoritar în Principat* a schimbat valorile. Fundamentale devin acum *persona* și *dignitas*, în timp ce *libertas* se estompează. *Persona* desemnează rolul jucat de un cetățean în societate, iar *dignitas* constă în salvagardarea propriului statut. Libertatea se limitează astfel la înțelegerea și apărarea poziției pe care fiecare cetățean o ocupă într-o societate, în care principele este investit cu autoritatea de a distribui rolurile.

4. Repere esențiale ale istoriei juridice romane

Secțiunea de față punctează câteva **date esențiale pentru înțelegerea analizelor instituționale evolutive din capitolele ce vor urma**. Expunerea problemelor în Manual se va derula pe două coordonate: o periodizare istorică, pe care se va suprapune una juridică. Astfel, voi trata **istoric** trei perioade: Regalitatea (753 a.Chr.-509 a.Chr.), Republica (509 a.Chr.-27 a.Chr.) și Imperiul – cu cele două subdiviziuni: Principatul (27 a.Chr.-284 p.Chr.) și Dominatul (284-565). Chestiunile **juridice** se pot diviza temporal în: Vechiul Drept Roman (753 a.Chr.-sec. I a.Chr.), Dreptul clasic (sec. I a.Chr.-284 p.Chr.) și Dreptul postclasic (284-565).

4.1. Regalitatea

Roma veche era o cetate redusă ca întindere și având un nivel civilizațional mult redus comparativ cu vecinii săi. Orașul-cetate și poporul acestuia s-a format ca urmare a unui sinecism (amalgam de seminții) inițial: latinii, sabinii, troienii și grecii. Populația inițială a Romei era organizată în ginți și curii, grupate în interiorul a trei triburi. Curia, componentă a tribului, era o asociație de bărbați care luptau împreună și era divizată în ginți, ca celule de bază. Nu știm precis dacă familiile au format ginta sau ginta s-a divizat în familii. Cele trei triburi care alcătuiau poporul roman erau considerate că au origine divină și erau astfel reunite într-o organizare concepută în scopuri militare. Ca urmare, vom caracteriza Roma începuturilor ca fiind **o democrație militară țărănească** situată temporal într-o perioadă mitică (mitică, datorită sărăciei și lipsei de precizie a izvoarelor), ce începe cu fondarea Romei în 21 aprilie 753 a.Chr.

Decizia politică (și, implicit, juridică) era partajată între rege și Senatul, compus din capii ginților. Senatul confirma hotărârile adunărilor poporului (*auctoritas*) și era considerat deținătorul tradițiilor romane (*mos maiorum*). Toți cetățenii capabili să participe la efortul militar formau o adunare populară, care a ajuns în timp să fie prezidată de *pontifex maximus* (marele pontif) și să-și lărgască competențele: a devenit astfel așa-numita **comiție curiată**.

Cucerirea etruscă a vechii Rome la mijlocul sec. VII a.Chr. a influențat decisiv cadrul social-politic descris. Etruscii s-au latinizat, dar dominația lor a impulsat dizolvarea societății patriarhale gentilice și trecerea la un stat timocratic (puterea este deținută de cei cu avere).

¹¹ Vezi, în capitolul dedicat Obligațiilor, funcționarea contractului de mandat.

Etruscilor li se datorează, de exemplu, aspectele ce țin de religie și care au înrăurit fundamental dreptul public și privat roman. Tot ei au introdus viața urbană, cu organizarea, credințele și obiceiurile ei, și au relaxat parțial severitatea relațiilor de familie. Agricultură și comerțul au primit impulsuri puternice sub ocupația etruscă.

Un moment cheie pentru perioada prezentată, l-a constituit reforma inițiată în sec. VI de regele (etrusc) Servius Tullius.

Sistemul gentilic era bazat pe legăturile de familie între patricieni, care erau urmașii familiilor fondatoare ale Cetății. Alături de aceștia s-a dezvoltat treptat **plebea**, categorie formată din resturi ale semințiilor indigene din Italia, imigranții așezați ulterior în jurul Romei, populații supuse și aduse la Roma, clienți rămași fără patroni etc. Se observă că plebea nu este o categorie socială, ci una politică: plebeii sunt cetățeni romani de condiție politică inferioară: ei nu au acces la magistraturi. Toate aceste aspecte au necesitat o nouă organizare. Reforma inițiată de Servius Tullius a desființat ginta, ca unitate social-politică. Teritoriul Romei va fi de acum împărțit în șaptesprezece districte teritoriale (numite triburi), în care cetățenii romani sunt înscrși, în raport cu domiciliul lor. Teritoriul capătă astfel un rol important în viața de stat, înlocuind criteriul apartenenței familiale.

Potrivit stării materiale, populația este împărțită pe clase. Servius Tullius creează inițial o singură clasă și categoria celor situați în afara clasei. Cândva în perioada 450-440 a.Chr., toți oamenii apti să poarte arme au fost împărțiți în cinci clase, fiecare dintre acestea dând un număr de unități militare numite centurii, dotate cu un anumit armament. Clasele erau delimitate în ordinea descrescătoare a averii cetățenilor, începând cu cavalerii și terminând cu proletarii.

Din punctul de vedere politic, cele 193 de centurii astfel formate au desemnat cooptarea plebeilor bogați în organele de decizie. Împuținarea familiilor patriciene prin războaie și creșterea forței economice a unei părți a plebei le-a dat ultimilor posibilitatea să facă presiuni pentru ca să obțină putere decizională. Rezultatele au fost **înlocuirea comiției curiate cu comiția centuriată** și creșterea numărului de triburi, formate pe criteriul mai sus evidențiat.

Pentru a se lua o hotărâre în cadrul adunărilor centuriate, se proceda la vot în felul următor: treceau întâi cele 18 centurii de cavaleri (înzestrată cu 18 voturi), apoi clasa I (80 de voturi). Formal, urmau pe rând la vot celelalte centurii; practic, acordul dintre cavaleri și membrii primei clase asupra problemei în curs de votare făcea ca votul clasei secunde să nici nu mai fie necesar.

Anul 509 a.Chr. a marcat începutul unei **confruntări continue între patricieni și plebe**, din care au rezultat instituțiile Romei republicane. Confruntarea a vizat în principal accesul la decizia politică.

Tendință constantă a spiritului de oraș-cetate a fost să desființeze treptat orice grupare intermediară între individ și stat. Capacitatea politică însemna posibilitatea de a fi factor decizional în adunarea populară din Cetate (comiția curiată, inițial). Această capacitate era recunoscută atât capilor de familie, cât și fiilor (incapabili, din punct de vedere civil) și clienților (la origine, aceștia fuseseră sclavi eliberați și rămași în dependență parțială față de foștii stăpâni). Individul era absorbit în structurile politice ale statului, conceput ca o comunitate a cetățenilor liberi, preponderent urbană. Astfel s-a grăbit procesul de dizolvare a ginților. Cetatea era văzută ca mediul propice și indispensabil pentru realizarea binelui public, în care se realizează sinteza dintre cetățeanul ideal și guvernarea ideală. Integrarea totală a individului în stat a dus la clarificarea unei conștiințe sociale și la întemeierea